

# La muntanella

In animal da steppa che populescha las Alps dapi 15 000 onns

■ Las muntanellas (*Marmota*) furman in gener entaifer ils stgilats da la terra (*Marmotini*) e tutgan, sco tut lur parents, tar l'urden dals ruiders (*Rodentia*). Las muntanellas èn animals da steppa. Ellas vivan pia, cun excepziun d'ina spezia, en cuntradas da pastgets e pastgiras senza plantas. Ina segunda característica da las muntanellas è ch'ellas prefereschon per regla in clima temprà fin frestg. Lur spazi da viver s'extendan sur l'America dal Nord e l'Eurasia. En regiuns pli chaudas ed en l'emisfera dal sid mancan ellas percenter.

En tut datti 14 spezias da muntanellas. «Nossa» muntanella vegn er numnada muntanella da las Alps (*Marmota marmota*). Ultra da las Alps è ella da chasa en las Carpatas e – tras colonisaziun umana – en las Pireneas.

## Num

En bleras linguas deriva la denominaziun da l'animalet da «marmota» (englais: marmot; franzos: marmotte; talian: marmotta etc.). Tut quests nums van enavos sin la furma latina *mus montis* (genitiv: *muris montis*) che vul dir «mieur da la muntogna». Er il pled «Murmel» (-tier) en la denominaziun tudestga sa basa sin quest tschep latin. L'enconuscent «Deutsches Wörterbuch» dals frars Jacob e Wilhelm Grimm pre-



tenda schizunt (tom 12, 1885): «Aus diesem lateinischen *murem montis* ist das rätoromanische *murmunt* entstanden, welches der althochdeutschen Form zunächst zu Grunde liegt.» En la gronda part dals idioms rumantschs duava percenter sa metter tras la denominaziun «muntanella» sco varianta dominante. Er quella deriva dal latin e cuntegna il tschep dal pled «muntogna» (*mons*, genitiv: *montis*).

## Cumparsa

Ils animals cuntanschan ina lunghezza da 40 fin 50 centimeters. La cua vegn 10 fin 20 centimeters lunga. Mastgels creschids paisan bundant 3 kilos; il pais da las femellas è levat pli bass. Uschiglio na datti strusch differenzas da schlattaina en la parita.

Sut il pail gross ch'è spess e ferm sa chatta ina launa pli fina e levamain tschurrada. La color da la pel è fitg variabla e tanscha d'in brin cotschent fin a tuns grischs e nairs. Il pail vegn midà ina giada l'onn, per regla il zercladur.

Caracteristic per las muntanellas èn d'ina vart ils lungs dents da ruiders, da l'autra vart la ferma musculatura da la spatla e



Las muntanellas vivan sin pastgiras d'alp e pastgets subalpins.

H.-J. STEGLICH / PIXELIO



Animals giuvens passentan plirs onns en il ravugl da la famiglia.

E. HAUG / PIXELIO

las toppas per chavar. Las chommas davant ed er ils dents servan a schlucclar la terra, cun agid da las chommas davos vegn quella alura spedita giuadora.

## In relict dal temp da glatsch

Er las muntanellas che vivan en regiuns muntagnardas derivan oriundamain da la steppa. Durant il temp da glatsch era l'entira planira europeica surtratga da tallas steppas fraidas, uschia che la muntanella è sa derasada da las Pireneas fin en l'Ucraina. Las Alps percenter eran surtratgas da quel temp d'in grossa rasada da glatschers.

Suenter la fin dal temp da glatsch è il clima sa midà talmain che la planira europeica na correspundeva betg pli al spazi da viver da las muntanellas. Per l'ina en creschidas plantas ch'han stgatschà dal tuttafatg las steppas da questa regiun; per l'autra è la temperatura s'augmentada sur las relaziuns che cunvegnan a la muntanella cun ses pail spess.

Grazia a la luentada dals glatschers ha la muntanella chattà da quel temp en las Alps ina regiun da retratga ed è daventada qua da chasa. En quest senn furma la muntanella en las Alps in relict dal temp da glatsch.

## Spazi da viver

Sin pastgiras d'alp e sin pastgets subalpins chatta la muntanella cundiziuns da viver idealas. La gronda part da las populaziuns vivan en l'autozza dal cunfin dal gaud u paucs tschient meters lasura. Per part sa chasan muntanellas er sut il cunfin da gaud sin surfatschas runcadas. Pli a bass che 800 meters sur mar na vegnan ellas dentant betg, damai ch'il clima fiss là memia chaud per ellas. Vers ensi èn las muntanellas percenter ablas da s'adattar a relaziuns alpinas extremas. Ins las chatta fin als cunfins da glatschers e sin in'autozza da var 3000 meters.

Las muntanellas prefereschon spundas exponidas vers sid, damai che quellas èn pli spert terrenas la primavaira. Tras quai pon ellas sortir pli spert da lur taunas, ed er la perioda da vegetaziun è qua pli lunga. Il spazi da viver ideal pretenda in tschispet alpin, per che las muntanellas chattian avunda vivonda. Plinavant sto la terra esser profunda avunda per pudair chavar lur sistems da taunas.

## Viver en tauna

Damai che las muntanellas vivan en in conturn bain surveiaivel e senza plantas, èn ellas dependentas da lur taunas per sa proteger dals inimis. En cas da privel svaneschan ellas sco il chameg en lur tauna u en in dals tunnels da fugia dad 1 fin 2 m lunghezza. Quests sistems da taunas pon avair ina dimensiun da fin a 20 m e tanscher fin ad ina profunditad da 3 m. Tant mastgels sco femellas e muntanellas da tut las vegliadetgnas construeschan e mantegnan las taunas comunablamain.

La stad pon ins observar muntanellas che sa stendan or sin la crappa sco sch'ellas stessan a sulegl. En vardad fan ellas quai dentant be per reducir il quantum da parasits en lur pail. La chalaria percenter eviteschan ellas e passentan chauds dis da stad pli gugent en lur taunas frestgas. Insumma passentan las muntanellas betg main che 90 pertschient da lur vita en il sutterran.

## Cumportament social

Las muntanellas vivan en ravugls da famiglia che stattan ensem durante plirs onns. Ina famiglia cumpiglia per il solit in mastgel creschi ed ina femella e plirs animals giuvens. La muntanella na po betg avair mintg'onn pitschens, uschia che betg tut las annadas èn represchentadas en ina famiglia.

Ils animals enconuschan in l'auter vi da l'odor da lur glondas da gauta. Fufagnar in l'auter è ina metoda frequenta dal contact social. Il mastgel marca er ils cunfins dal revier cun si'odor. Muntanellas che na tutgan betg tar la famiglia vegnan chatschadas davent. Cur che muntanellas sa scognan, sa drizzan ellas sidretg e mussan ina l'autra ils dents.

Las muntanellas giuvnas ston emperder da sa proteger dad inimis. En la vegliadetgna da trais onns èn ellas sexualmain madiras e vegnan sfurzadas da bandunar lur famiglia. Per regla na cumbattan muntanellas betg per territoris existents, mabain tschertgan novs territoris u tals ch'èn vegnids bandunads. Vegni dentant tuttina tar in cumbat, alura vegn quel manà a moda ordvart aggressiva.

La paregliazion ha lieu immediat suenter il sien d'enviern. Suenter in temp da purtanza da circa tschintg emnas naschan dus fin sis pitschens. Quels vegnan tezzads fin ch'els bandunan l'emprima giada la tauna (suenter ca. 40 dis). Ussa hai num da sa nutrir da pavel verd per avair avunda reservas da grass sin l'enviern.

## Vivonda

La muntanella è la rimnadra la pli furbra: quai ch'jau hai maglià na po nagin prender da mai. Las reservas da grass èn la provisiun

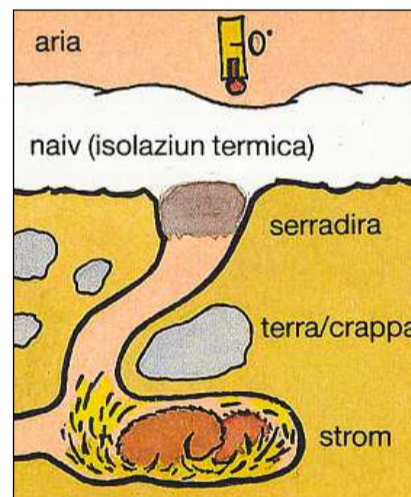
la pli segira; la muntanella en sia tauna na sto temair nagina concorrenza. Per surviver la gronda fradaglia procurescha ella per reservas da grass sut la pel (ca. 1 kg) avant l'enviern. Il grass è in isolatur termic ed in accumulatur d'energia.

Las muntanellas èn dentant nas fins che guardan sin la lingia. Ins ha constatà cun far studis ad Avras che las muntanellas na maglian betg simplamain pastg, mabain sa concentreschan sin tschertas plantas. La vivonda principala è il traifegl alpin. Fitg impurtant per crear las reservas da grass per l'enviern è la cumposiziun da la vivonda – cunzunt il cuntegn d'acids da grass nunsaturads. Er las spinas dals charduns na pon betg starmentar las muntanellas. L'iel da chardun cuntegna ina part impurtanta d'acids da grass nunsaturads.

Il fain che las muntanellas rimnan e portan en lur taunas serva percenter be sco material da pulstrar e betg sco reserva da vivonda. Durant il sien d'enviern na dovrnan las muntanellas numnadamain ni vivonda ni bavronda.

## Sien d'enviern

Vers la fin da settember sa retiran las muntanellas en lur taunas d'enviern bain pul-



Uschia passentan las muntanellas l'enviern.

stradas. L'entrada serran ellas cun in viergtel da fain, terra, excrements e crappa che po avair ina grossezza da dus meters.

Il sien d'enviern dura 6-7 mais ed è in'ovra maisterila da la natira. Tut las funcziuns dal corp vegnan reducidas fermamain per spargnar energia (retardaziun da la respiraziun e dal battacor). Pliras muntanellas dorman ensem per tegnair chaud ina l'autra.

Circa mintga duas emnas s'auza la temperatura dal corp per 3-6 grads fin sin 38 grads e resta dus dis sin quest nivel. La rashun exacta per quest augment vegn anc retschertgada. Ins suppona ch'el duai impedir che las cellas da la gnerva inactivas morian.

Lentschatta e la fin dal sien d'enviern na vegn betg dirigi da facturs externs, mabain d'ina ura da stagiun interna. Il mars/avrigl, cur ch'ellas vegnan puspè a la surfatscha, paran las muntanellas smagridas d'avair in pail ch'è trais numers memia grond. Durant l'enviern perdan ellas 30 fin 50 pertschient da lur pais.

## Inimis ed aspectativa da vita

Muntanellas èn fitg attentas ed averteschan ina l'autra tras tschivels gizz e penetrants. Quels pon ins udir sur fitg lungas distanzas, uschia ch'era familias da muntanellas en la vischinanza profiteschon da l'avertiment. Pli baud pensav'ins che las muntanellas posteschan guardias spezialas. Oz san ins dentant ch'igl è mintgamai l'emprim animal che vesa il privel ch'avertescha las autras muntanellas.

Ils tschivels èn atgnamain sbratschats che vegnan furmads en la gula. In singul tschivel avertescha d'in privel direct, ina seria da tschivels renda attent a viandants u ad auters privels potenzials.

L'inimi il pli privlus furma l'evla da la pizza. Durant la tgira da lur cuaditsch mazzan las evlas radund 70 muntanellas, quai che correspunda a fin 80 % da lur preda. Ulteriurs inimis furman la fiergna melna ed il corv grond; quels èn dentant be abels da chatschar animals giuvens. Il medem vala per regla per la vulp – muntanellas creschidas po lezza be tiers excepziunalmain.

Malgrà tut na muntan ils inimis nagin privel per il dumber da las populaziuns da muntanellas. Il cuntrari: grazia al fatg che muntanellas èn animals fitg attents, tschiffan lur inimis be ina fitg pitschna cumpart dals individis da tut las familias che vivan en ina regiun. Muntanellas cuntanschan per regla ina vegliadetgna da radund 12 onns.

## Utilisaziun tras l'uman

Per la chatscha sin muntanellas tras l'uman devi e datti differentas raschuns: en tschertas parts da las Alps vegn anc adina mangiada la charn da muntanellas; ils gronds e fermes dents da ruiders vegnan per part rimnads sco trofeas da chatscha; e magari duai la chatscha gidar a decimar il dumber da las muntanellas per evitar donnas vi da prads alpines e pastgiras.

En la medischna populara vegn attribui a tschertas parts dal corp da las muntanellas – en spezial al grass da muntanellas – in effect curativ cunter la tuss, mal il magun u per diever extern cunter mal las giugadiras u stratgas da las tarscholas. Pli baud vegniva er elavurà il pail da muntanellas.

Entant ch'igl è scumandà en Germania da far chatscha sin las muntanellas, vegnan sajettads en Svizra ed en l'Austria mintg'onn radund 7000 fin 8500 animals.

Per gronda part èn las muntanellas dentant sa disadas al contact cun l'uman e sa laschan observar da manavel e schizunt nà da la via (per exempel al Pass da l'Alvra). Ed en claus vegnan muntanellas uschè dumestias ch'ellas maglian als umans or dal maun. Ma la dretga muntanella è e resta quella che lascha resunar en libertad ses tschivels da las spundas alpinas...

## La preschentaziun:

Dossier «Muntanella»

## Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1294  
www.chattà.ch



Cun lur tschivels averteschan muntanellas da privels.

SCHEMMI / PIXELIO